

Hestijska i hermetička arhitektura

Hestija i Hermes se kao dva načina stanovanja dopunjuju i čine nekovrtni par odgovoran za stalnu izmjenu kretanja i mirovanja, za cjelokupni prostorni dinamizam ljudskih odnosa. Lutanje, polazak na put i putovanje su kao integralni dio grčke kulture svagda pretpostavljali *polis* i vlastiti dom kao ognjište kojemu čovjek pripada i kamo mu je dano vratiti se.

MARIO KOPIĆ

U ovom ćemo ogledu nastojati ocrtati topografsku, pa i kozmopolitičku sliku koja je bila odlučni činitelj pri oblikovanju starogrčke kulture i koja, premda možda posredno, dominira i suvremenim tehnološkim svijetom. Ta konfiguracija kruži oko dviju dimenzija, osi ili polova što se uobličuju oko dva božanstva, oko Hestije i Hermesesa. Njihovu međusobnu razliku ilustrira ona između hestij-

ske i hermetičke ekonomije stanovanja, kao i posljedično hestijske i hermeneutičke arhitekture. Potonju je distinkciju prva artikulirala pokojna rimska profesorica arhitekture Paola Coppola Pignatelli u studiji *Hermes i Hestija: dva pola urbane dijalektike* (1983.), uvrštenoj nedavno i u postumno objavljenu knjigu njezinih odabranih spisa pod naslovom *Granice arhitekture (Le frontiere dell'architettura)*. Ovaj ogled zato posvećujemo spomenu na njezino poticajno djelo.

Kao kći Reje (zemlje) i Krona (vremena) Hestija je božica ognjišta i prebiva u središtu doma, određujući ga svojom prisutnošću. Vladarica je obiteljskog života i domaćinstva. Hestiji su postavljeni oltari po svim grčkim domovima, pa i u javnim zgradama, a prije svega u gradskom pritaneju, gradskoj kući, gdje se između ostalog hrane javni službenici, pritanjani, zajedno sa zaslužnim građanima ili gradskim gostima, raznim delegacijama, predstavnicima drugih država i tome slično. Slavljase je svetom vatrom i prizivahu na svakom početku obreda objedovanja i rituala žrtvovanja. Prizivati Hestiju značilo je zapravo prizivati prisutnost više sile koja prebiva u nutrini doma. Kao prva bo-

žica koja je ustanovila kako valja graditi kuću, dakle kao prvi arhitekt, Hestija je bila nekako udaljena i samotnija od ostalih. U grčkim se domovima ognjište nalazilo u središtu kuće i upravo je tu vladala Hestija. Bila je središnja sila i u svetištima. Proročište u Delfima imalo je svoj Hestijin oltar, koji je trebao biti ognjištem-središtem cjelokupnoga grčkog svijeta. Kako ognjište tako i svetišta bila su kružna oblika, dakle oblika što ilustrira samoograđivanje i usredotočuje pozornost na središte, na privođenje svega i svakoga u nutrinu, na sabiranje prema unutra. Svaka građevina namijenjena potpomaganju hestijskog stanovanja težit će zato centriranosti i samoograđivanju i najčešće će biti kružna oblika. Arhitektura grčkih domova odražava Hestijin kružni žrtvenik postavljen u središte introvertirane kuće lišene vanjskih prozora. Simbol je unutar-njeg odnosa između kuće i zemlje (Reje) i između obiteljskog rodoslovlja (*nasljedā*) i kontinuiteta vremena (Krona). Grčku kuću zapravo siječe vertikalna koja preko ognjišta povezuje dubinu zemlje s vrhom neba.

No ne smijemo predočavati da je Hestijina vlast bila usredotočena ekskluzivno na dom, shvaćen kao *oikos* ili *domus*, i na ograničeno domaćinstvo. Hestija je vladala i političkom ekonomijom u širem smislu, kao *Hestia Koine*, zajedničkim ognjištem i središtem javnog prostora. Ustanova zajedničkog doma *Hestia Koine* simbol je upravo političke zajednice: smješten u pritaneju, uglavnom na *agori*, održava veze s mnogim obiteljskim domovima i time kao da se nahodi na istoj razdaljini od različitih obitelji koje konstituiraju grad. Zajednički dom mora reprezentirati sve obitelji, a pritom se ne poistovjetiti ni s jednom više ne-

go s drugom. Usredišten prostor, zajednički i javan, egalitaran i simetričan, ali i laiciziran, stvoren za sučeljavanje, raspru, argumentaciju, protustavlja se vjerski obojenom prostoru Akropolisa, kao što se područje *hosia*, svjetovnih poslova ljudskog grada, protustavlja području *hiera*, sakralnih interesa bogova. Sve u svemu, Grci su mislili da i *polis* pruža genuini osjećaj pripadnosti mjestu, možda čak i više nego obiteljski dom. Domovinu su smatrali najdragocjenijom vrijednošću i najdragocjenijim darom. Pri osjećaju mjesne pripadnosti i domišta nije dakle posrijedi građanski ideal realnog, fizičkog doma, odnosno udobnosti u njegovoj nutrini. Hestijina vladavina ne podudara se samo s privatnim, koje za svoju opreku ima javno. Biti doma je, naime, možda više nego privatnu domaću značilo javnu političku stvar.

Drugi aspekt ekonomije stanovanja, rekli smo već, predstavlja Hermes. Kao sin Zeusa i Maje (nimfe vitalne energije) Hermes je bog pokreta, komunikacije, orijentacije i razmjene, koji se prije svega kreće u javnom području. Usto je i *politički* bog *par excellence*, zaštitnik zborovanja u otvorenom prostoru *agore*. Povezan s velikim gomilama kamenja, koja obilježuju raskrižja i granice antičke Grčke, njegovo ime naime znači „onaj koji je s gomile kamenja“, Hermes je ujedno i bog cesta i putnika. Kao bog raskrižja odgovoran je za uređenje cjelokupnog područja javnog prostora. Ako se ono hestijsko uglavnom sabire u nutrinu, ono hermetičko se odlučno pomiče prema vani. Hermetičko predstavlja dalekosežni pogled, pogled s pomičnog stajališta, u kojem polagano kretanje gospodara ili skrbnika doma umiče pred žurbom lopova, prijestupnika i putnika. U znamenju Herme-

sa ono koncentrično biva ekscentričnim. No valja napomenuti da Hestija i Hermes nisu bili primarno protivnici, nego se kao dva načina stanovanja dopunjuju i čine nekovrsni par odgovoran za stalnu izmjenju kretanja i mirovanja, za cjelokupni prostorni dinamizam ljudskih odnosa. Lutanje, polazak na put i putovanje su kao integralni dio grčke kulture svagda pretpostavljali *polis* i vlastiti dom kao ognjište kojemu čovjek pripada i kamo mu je dano vratiti se. Hermes je postavljen izvan kuće kako bi putnika odveo daleko od zakloništa Hestijina ognjišta. U kući je pak Hermes povezan s vratima, a Hestija s mjestom gdje se grije, gdje se priprema hrana, gdje *sirovo* prelazi u *kuhano*... Pod Hermesovim se vodstvom putnik vraća središnjem i opstojnijem izvoru sebe sama, obitelji i naroda. U tome se nahodi i ključna razlika između odisejade, putovanja, stanovanja kao lutanja i izopćenja ili zabludjelosti. Riječ je, naime, o dubinskoj razlici između vraćanja kući i izgubljenosti, između pripadnosti nekoj domovini i bezdomstvu.

Što se pak tiče suvremene situacije, porađa se umah pitanje je li globalna ekonomija, ekonomija koja se kao ekonomija

HESTIJSKA ARHITEKTURA TEŽI KRIVULJAMA I KONCENTRIČNOSTI, A HERMETIČKA EKSCENTRIČNOSTI I PRAVOCRTNOSTI

zbiva s onu stranu *mjesta* u kojem je tradicionalno bila usidrena rekonfigurirajući pritom prostor privatnosti, nije li dakle ona stanje bezdomstva što nas lišava svakog osjećaja prostora i deterritorijalizira narode i domovine posredno i povratno pritom izazivajući maligno

širenje suvremenih nacionalizama (ideologije Nacije), regionalizama (ideologije Regije) i urbizama (ideologije Grada)? Drugim riječima, ne živimo li u tehnokonomskom svijetu posvemašnjeg hermetiziranja svijeta? Nije li se sama zemlja Hestija posve umakla pred Hermesom? Nije li zaštitnica ognjišta pala u nemilost? Čini se da je u borbi između zemlje i svijeta upravo svijet zasjenio zemlju. Čista horizontalnost suvremenog doživljaja prostora i prije svega fluidna priroda naših tele-tehno-komunikacija, informacijskog sustava, posve je, po svemu sudeći, nepovratno istisnula mjesto s njegova pravog mjesta, sileći zemlju na umicanje natrag u sebe, u nasilno potonuće u zaborav. Svijet je, drugim riječima, nadvladao zemlju i time se odvojio od svoje drugosti, dopuštajući da ta sklizne natrag u skrovitost, da utone u zaborav. Privilegirajući razmjenu, riječ i komunikaciju, Hermes je zaboravio korijen, memoriju, introspekciju, sudjelovanje u ciklusu života. Zlouporaba hermeneutike uništila je osjetilni, perceptivni i neposredni odnos spram stvari. Nismo li zato prisiljeni ustanoviti da u ovom dobu bezdomstva, u dobu u kojem smo doma posvuda, mogućnost autentičnog stanovanja pretpostavlja privođenje zemlje natrag svijetu, dakle Hestijin povratak u *urbanu dijalektiku* s Hermesom?

Uzmemo li arhitekturu i način kako se ona na temeljnoj razini hvata ukoštac s tim pitanjima, možemo ustanoviti da hestijska arhitektura teži krivuljama i koncentričnosti, okretanju prema unutra put središta i vertikalnosti, okrenutosti prema gore put neba, kako bi tako spojila zemlju i nebo, dočim hermetička arhitektura stremi ekscentričnosti, pravocrtnosti, okrenuta je prema vani put horizonta,

ravna je i horizontalna. Hermes predstavlja decentriran dinamički prostor, otvoren u brojnim smjerovima, koji se pri odsutnosti središta mogu sabrati samo u usporodne linije, možda povezane u mrežne uzorke (linearni gradovi, urbane kvadrature). Dok džamiju u Córdoba, Palladijevu Vilu Rotonu ili Bramanteovu baziliku svetog Petra u Rimu možemo smatrati uspješnim primjerima hestijske arhitekture, Forum rimskog Panteona ili Piazzu San Marco u Veneciji možemo smatrati primjerima hermetičke arhitekture. Nije slučajno da prva tri primjera predstavljaju realne zgrade, a druga dva kvadrata koji respektiraju urbano planiranje. To razlikovanje odgovara tradicionalnom ustrojstvu javnog prostora, namijenjena razgovoru (ili razmjeni dobara) i kretanju tijela, pa i privatnijem, možda vjerskom forumu, koji zahtijeva nutarnje sabiranje i intimnost. No pri svakoj od strana moramo poštovati i širi topografski sistem unutar kojeg je ocrтана i shvatiti svaku kao u osnovi otvorenu i za drugu ekonomiju, koja se od nje svejedno razlikuje.

Pitamo se u kojoj mjeri ti primjeri još uvijek vrijede u kontekstu prožetom hermetičkim, u kontekstu apsolutne fluidnosti moderne tehnoekonomske mašinerije. Kako se arhitektura suočava s tim izazovom? Ona na nj uglavnom odgovara otvaranjem zgrade odnosno kuće općoj hermetizaciji modernog čovjeka: kružno središte kuće je izravnano, njegova drevna, vertikalna povezanost s nebom je provedena kao postranična, zidovi koji odvajaju nutrinu od vanjskog svijeta otvoreni su prema vani (staklena kuća Philipa Johnsona, New Canaan, Connecticut, 1949.). Ukratko, moderne građevine više ne određuje zahtjev za sabiranjem budući da sabiranje ne predstavlja više odlu-

čući način stanovanja, paradigmu prema kojoj ga određujemo i vrednujemo. U nekim slučajevima dekonstrukcijske arhitekture građevine nemaju više ništa što bi podsjećalo na središte i ilustriraju radikalnu decentriranost suvremenog čovjeka. Građevine su, drugim riječima, postale gostiteljima dominantne hermetizacije stanovanja. No to ne znači da je nestala hestijska dimenzija, da nema više žud-

**JE LI GLOBAL-
NA EKONOMIJA
STANJE BEZDOM-
STVA ŠTO NAS
LIŠAVA SVAKOG
OSJEĆAJA PRO-
STORA I DETE-
RITORIJALIZIRA
NARODE I DOMO-
VINE, POSREDNO
I POVRATNO PRI-
TOM IZAZIVAJUĆI
MALIGNO ŠIRE-
NJE SUVREMENIH
NACIONALIZAMA,
REGIONALIZAMA I
URBIZAMA?**

nje ili potrebe čovjeka za njom. Tko i danas ne misli na dom i na biti doma, ako već ne u smislu skloništa pred mehaničkim, onda barem u smislu mjesta gdje je riječ o samom pitanju prostora, stanovanja kao stvar koja se tiče upravo našeg prostora?

Posvuda, naime, zamjećujemo da se ljudi radije odlučuju za stanovanje u građanskim interijerima iz 19. stoljeća nego, recimo, u Johnsonovim ili Le Corbusierovim kućama. Takav građanski odaziv nema nužno veze samo s potrebom za privatnošću, iako se taj građanski ideal danas čak i produbljuje. Povezan je on prije svega i iznad svega kako s razumijevanjem doma i osjećaja *biti doma* kao skloništem pred makroekonomskim svijetom, tako i s mikroprostorom kao protutežom tehničkoznanstvenom svijetu unutar kojeg ži-

vimo. Jer danas *dom* ne doživljavamo u simbiotičkoj povezanosti s vanjskim svijetom, kao prostor koji bi bio otvoren svemu što je izvan i koji bi tome dopuštao prijelaz u svoju nutrinu kako bi se tako izbrisala distinkcija između unutarnjeg i izvanjskog. Tu bi dijalektiku posve drukčije razmatrao neki grčki ili rimski grad, srednjovjekovna ili renesansna gradnja, dočim ona danas djeluje ponajprije negativno i uzvratno: dom postaje skloništem pred izvanjskim koje se podudara s čovjekovom tehnologiziranom subjektivnošću. No i u sam je građanski dom danas prodro izvanjski svijet: televizija, radio, internet omogućuju neprekinut dotok informacija, a reklamnim porukama i neprestano obnavljanje mogućnosti stvaranja sve novijih i novijih potreba i želja.

Preostaje pak pitanje možemo li živjeti posvema horizontalno, lišeni zemlje, posvema rizomski. Svaki proces deterritorijalizacije na određenoj točki zahtijeva i ponovno uzemljenje, reteritorijalizaciju. Nema čistog nomadizma. O tome rječito svjedoči način obitavanja što ga najbolje ilustrira Odisejevo putovanje. Naime, i ondje gdje se čini da je Odisej konačno skrenuo s puta kući, još uvijek postoji neko vozilo na kojem se može teritorijalizirati ono hestijsko: brod, automobil, vlak. Još uvijek postoji potreba za relociranjem, postoji potreba za sabiranjem: automobil postaje prijenosnim ognjištem i ima karakter koji je naposljetku jednakovrijedan domu, kući. No svejedno se možemo pitati ne dolazi li i do odaziva na raspršenje, hermetizaciju. Naravski da dolazi, i ti su odazivi upravo nastojali iznaći ravnovjesje između hestijskog i hermetičkog, zatvorenog i otvorenog, privatnog i javnog, vertikalnog i horizontalnog, fiksiranog i mobilnog, zemlje i svijeta. Naposljetku je

upravo dijalektika vertikalnog i horizontalnog, sabiranja i diseminacije, zemlje i svijeta iznašla novi oblik i elegantno rješenje u arhitekturi Franka Lloyda Wrighta, primjerice kući Edgara Kaufmanna u šu-

**POPUT MIŠLJE-
NJA I PISANJA,
I GRAĐENJE JE
NAČIN PROKRČI-
VANJA SVIJETA
KAO PROSTORA
BIVSTVOVANJA;
I KAO ŠTO ČO-
VJEK PREBIVA U
PISMU, TAKO JE I
GRAĐENJE NAČIN
PISANJA, GENERI-
RANJA I OSTVARI-
VANJA PROCESA
SMISLA**

mama Pensilvanije (1936).

Tu se horizontalne linije svijeta elegantno spajaju s vertikalnim crtama, što povezuje zemlju (i vodu) s nebom i eterom i stvara harmonijsku cjelinu koja se ne zatvara pred otvorenošću svijeta, ali koju ni svijet jedno-

stavno ne otplavljuje, nego ta cjelina sabire otvorenost oko središnjih vertikalnih osi i daje im visinu i volumen. I na primjeru famozne kuće Frederica C. Robija u Chicagu (1909.), gdje kako izvana tako iznutra dominiraju horizontalne linije (kao u svim kućama u Illinoisu), što daje osjećaj linije lebdećeg bijega, nestalne linije na obzoru, nalazi neka lutajuća linija, koja bi isto tako mogla djelovati u smislu despacioniranosti, svoju protutežu u izdvojenom, no ključnom elementu slobodno stojećeg kamina posred kuće što podsjeća na oltar posvećen Hestiji. Tako građevina ostaje unatoč pomanjkanju vertikalnosti – unatoč činjenici da je sličnija morskom plovilu negoli kući, rođenoj iz zemlje i ukorijenjenoj u njoj – usidrena u zemlju i može povezati zemlju i nebo. Nije naprosto prepuštena na milost i ne-

milost flukusima svijeta, nije despacionirana, nego usredotočena i sabrana oko kamina (*nasljeđa* ili *memorije*) i oslobađa prostor u kojem je moguće stanovati. Poput mišljenja i pisanja, i građenje je način prokrčivanja svijeta kao prostora bivstvovanja. I kao što čovjek prebiva u pisumu, kao što je pisanje način prebivanja, tako je i građenje i egzistiranje način *pisanja*, generiranja i ostvarivanja procesa smisla. Otuda je arhitektura *svjetska* tema. Stupovima, trgovima i krovovima čovjek *ispisuje* svijet. Arhitekturu zato treba promatrati na svjetskom planu. U modernoj se arhitekturi pritom očituje da je ona bila vezana uz projekt gospodarenja, da je htjela planirati život i zagospodariti njegovom raznolikošću. No taj je podvig propao. Raznolikošću jezika ne može se gospodariti: univerzalni hermetički jezik je himera, pa je njegova drskost osuđena na propast. Ono što nam je svijest o toj propasti donijela jest uvid da o načinu predstavljanja svijeta ovisi način stanovanja. Ako cjelinu svega što jest, cjelinu bivstvujućeg, predstavljamo tek kao dostupibilni *sklop* i objekt, kao *pripravno stanje* (*Bestand*) i predmet (*Gegenstand*), tada ćemo stanovati na način koji je tomu primjeren. No ako bivstvujuće predstavljamo iz *istine bivstvovanja*, tada ćemo stanovati na posve drukčiji način. Naše je stanovanje određeno time kako stojimo u svijetu i na zemlji, uvjetovano je stajalištem što ga zauzimamo prema svijetu kao prostoru bivstvovanja. To stajalište je način stanovanja. Građevine predstavljaju prikaz našeg položaja u svijetu, našeg odnosa prema zemlji i raskrivaju i čuvaju u sebi naše stajalište. Kao takve odražavaju način kako stvarima pravimo prostor – naš odnos prema prostoru. Prostor, barem prostor stanovanja, nije

objektivan i univerzalan, ali nije ni subjektivan, nije dakle prostor arhitekta. Govor o objektivnosti i subjektivnosti u tom okviru pretpostavlja da je već došlo do odluke, do odluke o rasporedu prostora uzduž linija objekta i subjekta, odluke koja se *nas* ne tiče. Jer tko smo mi uopće? Naseljavamo li svijet kao subjekti? Jesmo li subjekti u suvremenim građevinama? Jesu li građevine jedino i samo objekti što ih ispunjamo objektima? Kakva je, recimo, razlika između grčkog svetišta i muzeja Guggenheim u Bilbao (1997.)? Je li posrijedi razlika u vremenu, u epohi, je li posrijedi povijesna razlika? Povijesna razlika je uprostorena. Posrijedi je prostorna razlika. Ne zato što se svetište i muzej razlikuju kao prostori, nego zato što ih nose ili zrcale dva različita načina činjenja prostora ili prostora stanovanja, dva različita ontološko-povijesna načina stanovanja posred stvari, a time i dva radikalno različita iskustva prostora. Bilo kako bilo, izvjesno je tek da tehnološko stanovanje postavlja čovjeka danas u jedinstven i dosad neznani položaj povijesnog bezdomstva.

Posvuda gdje moderna arhitektura priznaje i prepoznaje opasnosti *gubljenja zemlje*, dužna je ponovno otvoriti međuprostor između sabiranja i raspršenosti, između zemlje i svijeta, između nasljeđa i inovacije, povezati ih i ujedno se pobri nuti da i jedno i drugo ostanu onim što jesu. Jer samo u tom međuprostoru možemo stanovati kao ljudi, kao smrtna i konačna bića. Samo tako arhitektura može dati prostora samom prostoru i osloboditi i oblikovati prostor za unikatnu i nena domjesticu čovjekovu egzistenciju. ■